

NEKOLIKO PODATAKA O KUGI NA LEVANTU U XVIII VEKU

Dragoljub R. ŽIVOJINOVIC

JEDNA OD POJAVA NA KOJU SU OD NAJRANIJIH VREMENA konstantno ukazivala mnoga lica, bilo zvanično, bilo privatno, bila je kuga koja je vekovima harala u svim delovima Turske. Ona je najviše ugrožavala približne mediteranske zemlje i njihove trgovačke emporije, koje su preko trgovine bile izložene ovoj zarazi. Mnoge zemlje preduzimale su niz mera protiv nje, ali se, i pored svega toga, događalo da je stanovništvo mnogih gradova osetilo na sebi njene posledice. Naročito veliku štetu, početkom XVIII veka, pretrpeo je Marselj, najznačajniji francuski trgovački i pomorski centar za trgovinu sa Turskom. Posle čuvene kuge, 1720. godine, koja je harala u Marselju, nastojalo se da se sprovede oštra kontrola svih brodova i putnika koji su dolazili sa Levanta. Odmah posle toga u Marselju je karantin, koji je i do tada postojao, veoma pooštren, a mere koje su zatim preduzimane radi sprečavanja prodiranja zaraze bile su još rigoroznije¹.

Kuga se pojavljivala u raznim delovima Turske, bilo u unutrašnjosti bilo u lukama. U toj zemlji bolesti ove vrste besnele su u endemičnom stanju². Razne bolesti, a prvenstveno kuga, nanosile su velike štete i paralisale celokupnu ekonomsku aktivnost zemlje, odnosno oblasti u kojoj su vladale. One su se često pojavljivale i pretvarale u epidemije koje su ponekad trajale i više godina. Tada je umirao veliki broj stanovnika u tim krajevima. Kuga se javljala u vremenskim intervalima od 2—4 godine, ali je bilo i slučajeva kad uopšte nije prestajala, već se samo smanjivala smrtnost od nje, a u pogodnom momentu bolest bi ponovo harala punom snagom. Kuga je izbijala sukcesivno u pojedinim mestima i lukama, i kada je ova bolest imala izuzetno teške oblike, umiralo je i više desetina, pa ponekad i stotina hiljada stanovnika u pojedinim mestima. S pravom su pojedini putnici po Levantu govorili »da su bezobzirnosti turske soldateske, požari i kuga, tako reći, svakodnevne pretnje«³. Drugim rečima, svaka od ovih pojava jednaka je ili čak manje štetna od kuge pošto Turci nisu preduzimali nikakve mere da se ova epidemija spreči.

Kuga je neprekidno harala u pojedinim gradovima, i pošto bi za neko vreme umrtvila svaku delatnost u tom mestu, prenosila bi se u druge gradove, na ostrva i u unutrašnjost zemlje. Ona je sa brodova prenošena u veliki broj luka, odakle se širila u gradove u unutrašnjosti, prelazeći iz Anadolije u Smirnu, iz Carigrada u Aleksandriju, iz Smirne u Solun i tako dalje. Naročito teška epidemija kuge izbila je 1702—1712. godine u Solunu i od nje je umrlo preko 6.000 ljudi — stanovnici ovog grada i 5 francuskih trgovaca⁴. Kuga se ponovo javila i nekoliko godina kasnije, 1717, 1719, 1720, 1722, zbog čega su u toku 1721. godine dve trećine stanovništva napustile grad, a iste godine bila je prekinuta svaka trgovina sa Solunom⁵. Međutim, ovo se ponovilo posle nekoliko godina, a 1730. umrlo je u ovom gradu 7.500 ljudi —

hrišćana, Jevreja i Turaka. U toku sledećih dvadeset godina kuga je izbijala u tome gradu, ali u znatno slabijoj meri nego ranije. Godine 1758. došlo je istovremeno do epidemije kuge i malih boginja. U toku te godine umrlo je 3.500—4.000 dece, svakog dana do 300 lica, a mnogi su napuštali grad. Ova strašna epidemija prestala je tek 1760. godine, ali je odmah zatim izbila nova. Tako je bilo i sledećih decenija, do kraja veka⁶. Slične epidemije pojavljivale su se i u ostalim gradovima: Smirni, Aleksandriji i drugima, a 1759. godine i u Egiptu i Siriji, na Kipru, pa 1760. u Alepu, gde je trajala dve godine. Naročito je od nje stradala Aleksandrija i njena jako razvijena luka, jer su Turci, kako ovde, tako i na celom Levantu, bili potpuno nezainteresovani za sprovođenje bilo kakvih sanitarnih mera. Za ovakav fatalizam turskih vlasti teško je dati neko određenije objašnjenje, mada je, po mišljenju nekih Evropljana, turska zemlja na to gledala kao na »božju kaznu«⁷.

Zanimljiva je činjenica da je mali broj putnika po Turskoj i Levantu, kao i istoričara ove zemlje u XVIII veku ulazio u razmatranje pitanja uzroka kuge. Oni su bez ikakvih objašnjenja polazili od izbijanja manifestacija i posledica ove bolesti, iznoseći samo neke usputne napomene o mogućim korenima ovih epidemija. Ove napomene su važne zbog toga što se njihovim ispitivanjem može doći do nekih dragocenih indicija koje upućuju istraživača na pravi trag. Ipak u izveštajima nekih konzula i putnika sa Levanta mogu se naći neka mišljenja koja još bliže ukazuju na korene ovih čestih epidemija. Međutim, njihova objašnjenja ne mogu se potpuno prihvatiti, ali ih treba prikazati i razmotriti ovde, kao primer kako su ovu bolest pojedinci u svojim zemljama opisivali i na taj način, u najvećem broju slučajeva, doprineli pogrešnom objašnjenju njenih uzroka.

Kao najzanimljiviji primer ovakvog pogrešnog i tendencioznog objašnjenja mogu poslužiti mišljenja i argumenti inspektora francuske vlade u Turskoj u drugoj polovini XVIII veka, barona Tota⁸. Ova poznata ličnost XVIII veka, putujući u dva maha u Tursku i neke krajeve istočnog Mediterana, ostavila je u svojim »Memoarima«, pored opisa prilika u tim krajevima, i neka lična razmatranja o uzrocima kuge u Turskoj⁹. Pošto mu je bio zadatak da uveri francusku javnost i kralja da treba aktivnije da se založe za uspostavljanje uticaja i za učvršćenje francuske trgovine u Egiptu, on je, pored drugih razloga, navodio u prilog ovakvom svom stavu i zdravstvene prilike koje tamo vladaju.

On u prvoj knjizi svojih »Memoara« iznosi da je posle raznih istraživanja koja su se vršila povodom ove nesreće (kuga — primedba D. Ž.) izbilo više oprečnih mišljenja, suprotnih jedno drugom, ili čiji su se argumenti demantovali¹⁰. On ističe da je, po mišljenju mnogih, kuga poreklom iz Egipta, ali, pošto je to lično ispitivao u samom Egiptu, misli da to ne odgovara istini i da ova nepravda, naneta Egiptu, treba da se ispravi. Njegovo mišljenje i zadatak morali su da budu u skladu sa ciljem koji je pred njega bio postavljen. Kako se vidi, Tot priznaje da postoji opšte mišljenje po kome se kuga prvo javlja u Egiptu, ali on ovu »zabludu« mora opovrgnuti, makar i na veoma naivan način kako on to dalje i čini. Ističući da je centar kuge Carigrad, a nikako Egipat, on kategorički tvrdi: »Kako god bilo, nema mesta neizvesnosti o mestu gde se bolest javlja, kao i uzrocima njenog širenja«. Po njegovom mišljenju jedan i drugi uzrok su trgovci, staretinari u Carigradu i razni komadi odela koje oni čuvaju u svojim sanducima. Među ovom robom nalaze se i delovi odela ljudi koji su umrli od kuge, pa je ovo najefikasniji način za

izazivanje i održavanje klica kuge. On dalje nastavlja suštinu svog rezonovanja, ističući »da se ove klice razvijaju neizostavno kod ljudi čiji su pokvareni sokovi u telu postali sumnjivi. U doba kad ovi sokovi previru, napredak bolesti je najbrži«, zaključuje Tot.

Sa početkom proleća koje je pratila oskudica svake vrste, pojavljivali su se prvi simptomi kuge. Samo u toku 1775. godine kuga je u Carigradu pokosila preko 150.000 ljudi, što je nateralo vlasti da od državnih sveštenika traže da mole boga da ova zaraza prestane¹¹. Ovakvo primitivno i naivno objašnjenje koje, ipak, ne dodiruje suštinu porekla kuge Tot servira francuskom kralju i njegovim ministrima u težnji da ih uveri da je njegovo mišljenje o Egiptu i njegovom značaju za Francusku jedino važno i da svakom drugom nema mesta. Ne ukazujući na to koji su uzroci kuge, kao i odakle potiču mrtvi i njihova odela koja se prodaju kod staretinara u Carigradu, Totovo ovakvo iskonstruisano objašnjenje ne može izdržati ni najneviniju kritiku, već odmah biva oboreno najosnovnijim argumentima.

Nastavljajući dalje izlaganje o Egiptu i njegovim preimućstvima za Francuze, Tot ističe »da Egipat, pored plodnosti zemlje i bogatstva proizvodnje, ima i najzdraviji vazduh«¹². Uveren, donekle i lično, da se njegovom prikazivanju Egipta ne može potpuno verovati, pa čak može izazvati i podsmeh, on naglašava da je »neverovatno da se smatra da su Rozeta, Damijeta i Mansura, okružene pirinčanim poljima, poznate zbog svoje zdrave okoline.« Završavajući svoje izlaganje o zdravstvenim prilikama u Egiptu, Tot ističe kao neoborivu činjenicu da je Egipat možda jedina zemlja gde ova kultura (pirinač — primedba D. Ž.), koja pretpostavlja postojanje mrtvih voda, nije istovremeno bila i uzročnik slabog zdravlja i čestih epidemija¹³.

Rezimirajući svoja istraživanja o poreklu kuge, Tot završava ovo svoje izlaganje sledećim rečima: »Moja ispitivanja u vezi sa kugom, s obzirom na predstavu da ona potiče iz Egipta, uverila su me da kuga tamo nije čak ni poznata. Egipat je ovu bolest upoznao zahvaljujući trgovini sa Carigradom. Ona je preneti iz Carigrada u Egipat preko Aleksandrije, jer je poznato da se prvo pojavila baš u Carigradu«¹⁴.

Kako je već pomenuto, glavni razlog ovim čestim epidemijama su sanitarni i klimatski uslovi u pojedinim krajevima. Tako je francuski konzul u Solunu, Arasi, opisujući prilike u domenu svog konzulata 1777. godine, isticao da je »veoma važno zapaziti da za vreme jula, avgusta, septembra i oktobra nije zdrav vazduh u pet solunskih zaliva, pošto u njima vladaju groznice koje se mogu lečiti radikalno tek posle nekoliko godina i pošto se ove iscrpu čestim intervalima; ove groznice postajale su opasne i smrtonosne dok su duvali vetrovi sa severa ili kopna, jer su oni donosili prekomernu toplotu i štetna isparenja; u toku ostalih meseci vreme je bilo lepo«, završava Arasi¹⁵. Ovakve klimatske prilike bile su nesumnjivo preduslov za moguće širenje zaraze, ali najznačajniji faktor u sklopu svih ostalih bio je stalan promet brodova u pojedinim lukama. Brodovi koji su plovili između svih najdaljih i najbližih luka bili su neposredni prenosioci zaraze. Ukoliko se kuga pojavila u nekoj luci, bilo je sigurno da će neminovno dospeti i u druge luke Levanta, jer se skoro nikad nije dešavalo da je neka od njih obustavila svaki saobraćaj zbog zaraze. Neki konzuli su u svojim izveštajima kao neposredne prouzrokovace ove bolesti navodili pojedine narode Turske. Naročito je zanimljivo takvo zapažanje francuskog konzula u Solunu d'Ecanta, koji u jednom od svojih brojnih izveštaja upućenih »Chambre de commerce« primećuje da je

u Marselju u »onim momentima kad su Arnauti vodili karavansku trgovinu sa tim lukama kuga izbijala češće u zemlji nego dok je ova bila u rukama Francuza«¹⁶. Koliko treba pokloniti pažnje ovakvim i sličnim tvrđenjima ne može se tačno reći, ali je neosporna činjenica da je ovo bilo sasvim moguće kad se ima u vidu podatak da su konzuli »slobodnih nacija« preduzimali mnoge mere predostrožnosti, prisiljavajući brodove na karantin u nekim lukama. Pitanje ostaje nerešeno — da li su to bili isključivo Arnauti, za koje je d'Evant znao, ili su to mogli biti drugi narodi. Da su konzuli evropskih država preduzimali ove mere predostrožnosti protiv zaraze svedoči i baron Tot, koji ističe da su oni jedini sprovedili takve mere, mada je stalna navika doprinosila tome da se one ponekad zanemare, ali je to uvek predstavljalo krajnju opasnost¹⁷. Ovakvim polovičnim merama kuga se nije mogla iskoreniti, niti lokalizovati na pojedina mesta.

Zanimljivo je kakve su mere preduzimali pojedini konzuli ili Evropljani koji su zbog nekog posla boravili u Turskoj da bi se zaštitili od kuge i drugih bolesti. Ranije je već rečeno da su mnoga lica u takvim slučajevima napuštala grad ili luku u kojoj je harala epidemija kuge i sklanjala se u unutrašnjost. Međutim, često to nije bilo efikasno jer su oni, bežeći iz zaraženog grada, sami postali prenosioci ove bolesti. Ipak, drugih boljih mogućnosti nije bilo od zatvaranja u svoju kuću i neizlaženja iz nje za vreme bolesti, a to je praktično bilo neizvodljivo. Sam baron Tot, nastavljajući svoja razmatranja o kugi, kaže da se svi oni koje poslovi ne sprečavaju povlače u unutrašnjost, u sela, gde ostaju dok traje epidemija. Francuzi koji su živeli u Carigradu napuštali su za vreme kuge ovaj grad i odlazili na Prinčevska ostrva, koja su se nalazila pet milja od Carigrada. Tamo su imali najpovoljnije uslove, što je moglo da znači da je na ostrvu bilo nekih kuća u kojima su mogli da žive za vreme zaraze¹⁸. U izveštaju dubrovačkog kapetana Antona Frančeskija o česmenskoj bici iz 1770. godine navodi se, isto tako, da su se mnogi stanovnici zbog straha od kuge zatvarali u svoje kuće, a izvestan broj se sklonio u okolna sela¹⁹.

Izlažući opštu situaciju na Levantu i ostalim zapadnim zemljama, potrebno je nešto reći i o stavu Dubrovačke Republike prema kugi i merama koje je ova preduzimala u sprečavanju i zaustavljanju ove bolesti pre njenog pristizanja na teritoriju Republike. Položaj Republike bio je drukčiji od ostalih država pa je zato i stav koji je ona zauzimala prema ovoj bolesti i akciji da se ona lokalizuje ili iskoreni bio drukčiji od stava ostalih evropskih država. Ipak, ovo ne znači da je Republika dozvoljavala pristup svim brodovima i putnicima na svoju teritoriju, bez obzira na to odakle su dolazili. Štaviše, bio je za ovakve potrebe izgrađen niz karantina na celoj teritoriji Republike, u kojima su morali svi putnici i njihova roba koju su donosili sa Levanta, ostati određen broj dana u kontumacu, pa tek tada stupiti na teritoriju Republike. S druge strane, Republika je, koristeći položaj podanika Turske, odbijala da sprovede bilo kakve sanitarne mere koje su joj sugerirale Francuska i ostale države. Ovo je sasvim jasno kad se zna da su dubrovački brodovi, koji su plovili na Mediteranu, imali samo retke dodire sa Dubrovnikom jer su dolazili u Gruž i druge luke jedanput u toku nekoliko godina i tada morali da izdrže karantin koji je bio određen za takve prilike. Zbog ovakvog svog stava prema sanitarnim merama zapadnih država u pogledu kuge i drugih bolesti, Republika je bila stalno optuživana da je odgovorna što se kuga u pojedinim momentima tako uspešno širi po levantskim lukama. Godine 1781. izbila je

jedna od najvećih epidemija kuga na Levantu, prvo u Smirni, odakle je prešla na Krit, a aprila iste godine javila se u Aleksandriji. Posle velikih šteta koje su pretrpele sve evropske države u Egiptu njihovi konzuli su tražili od dubrovačkog konzula da se i brodovi Republike pridržavaju mera koje su preduzimale druge evropske države protiv kuge, i da dubrovački brodovi donose podatke o epidemiji i sanitarnim prilikama u lukama u koje su plovili. Tom prilikom konzuli su stavili jasno do znanja dubrovačkom konzulu Betondiću da ništa ne vredi što sanitarne vlasti i evropski konzuli vode računa o sanitarnim propisima kada ih izneverava nacija čija flota cveta. Oni su istovremeno tvrdili da je jedna dubrovačka lađa prenela kugu u Aleksandriju, što je očividno preterano ²⁰.

Međutim, treba odmah napomenuti da ove činjenice, iako su možda verovatne, ne odgovaraju pravom stanju stvari i ne prikazuju pravi stav koji je Republika zauzimala, naročito kad je bila u pitanju epidemija na njenoj teritoriji. Republika se, nasuprot ovakvim mišljenjima, živo interesovala za sanitarne prilike na Levantu, kategorički zahtevajući od svojih konzula, koji su se u sve većem broju postavljali po svim lukama i gradovima Levanta da joj šalju tačne i precizne podatke o stanju zdravlja u tim krajevima. Staviše, to nije bila nova pojava, specifična za XVIII vek, jer su podatke o kugi i drugim bolestima slali svojim zemljama mnogi zvanični ili poluzvanični predstavnici zemalja koje su imale svoje interese na Mediteranu i nekoliko vekova ranije. Pored ostalih zemalja, ovu praksu je prihvatila i Republika. Ona je preko izveštaja svojih službenika ili građana upućenih Senatu bila tačno obavestena o izbijanju svake epidemije na Levantu ²¹. Koliko se Republika bojala svake mogućnosti i činila sve da se spreči unošenje kuge ili neke druge zaraze na teritoriju Republike najbolje može da ilustruje činjenica što je sva prepiska koja je dolazila sa Levanta ili iz drugih krajeva gde je harala kuga bila pažljivo ispitivana i presecana na nekoliko mesta i tako na neki način dezinfikovana, jer se pretpostavljalo da se zaraza može preneti i preko pisama koja su stizala u Dubrovnik.

Ipak, sve ovo ne pokazuje pravu sliku o zabrinutosti vladajuće klase Republike zbog mogućnosti da kuga zahvati samu Republiku. Senat i drugi organi koji su brinuli o javnom zdravlju stalno su zahtevali da se šalju izveštaji o stanju zdravlja na Levantu, što je spadalo u dužnost konzula u tim lukama. Za pojedine konzulate za koje se znalo da su posebno ugroženi od bolesti svake vrste, a posebno kuge, predviđalo se uredbom o konzulatima iz 1751. godine da imaju pravo na neke troškove koje drugima nisu priznavali, zbog stalne opasnosti od kuge i radi obaveštavanja pojedinih kapetana i Senata o toj bolesti ²². U više mahova Senat je u svojim pismima insistirao na slanju podataka o stanju zdravlja. U izričitoj naredbi, upućenoj konzulu u Solunu F. Curiću, Senat ga opominje da ne propusti da pošalje sve vesti koje se odnose na javno zdravlje ²³. Ponekad je Senat bio obavestjen o zarazi u nekom gradu, pa je u takvim prilikama tražio od konzula da vesti o stanju zdravlja šalje svakih 15 dana, naglašavajući da kuga koja hara »ožalošćuje Republiku koja je zbog toga prisiljena da se čuva i na taj način napušta sve više svoju osnovnu delatnost« (saobraćanje i prenos putnika i robe — pr. D. Ž.) ²⁴. Godine 1778. sin Petra Vasiljevića podneo je molbu Senatu tražeći da mu se odobri građenje jednog broda u Gružu. Kako je objasnio, to mora da čini jer mu je otac umro od kuge kao konzul u Solunu, pa je ostao bez sredstava za život ²⁵. Avgusta 1780. godine Senat je tražio od konzula

A. Banija u Smirni da šalje svakog meseca podatke o stanju zdravlja, kako u samom gradu tako i u njegovoj okolini ²⁶.

Pošto je svaki brod koji je polazio iz neke luke morao da dobije od konzula zdravstvenu listu (Patenti di Sanita), događalo se ponekad da je kapetani nisu tražili od konzula jer je to bilo skopčano sa nekim plaćanjem konzulatu na ime kancelarijskih troškova. Turske vlasti bi ih presretale, mada retko, i tražile od njih ove liste koje oni nisu imali, pa je dolazilo do nekih nezgodnih situacija. Ovo se prvenstveno odnosilo na Aleksandriju, gde su na turske vlasti strani konzuli vršili jak pritisak da se kontrolišu stanje zdravlja i brodovi koji su dolazili i odlazili iz ove luke. Da se ovo ubuduće ne bi ponovilo, Senat je cirkularnim pismom, upućenim svim konzulima na Levantu, naredio da svi brodovi koji idu u Aleksandriju moraju nositi zdravstveni list, predviđajući kaznu od 100 cekina za nepoštovanje ove naredbe ²⁷. Nekoliko godina kasnije, 1788. Senat je pisao konzulima u Smirni i Solunu da svakako saznaju kakvo je stanje zdravlja ne samo u tim gradovima već i u svim ostalim na Levantu, podrazumevajući ovde i ostrva, i da prvom prilikom o tome izveste Senat ²⁸. Ovo proširenje interesovanja i na ostrva verovatno je rezultat nemogućnosti da se obavesti o stanju zdravlja neposredno kod tamošnjih konzula, kojih više nije bilo ili ih je bilo veoma malo. U izuzetno teškim momentima, kada je kuga na Levantu dobijala opasne razmere, vesti koje su stizale sa Levanta u Odeljenje za plovidbu, zaduženo za održavanje veze sa konzulima na Levantu, bile su upućivane Senatu gde su se donosile odgovarajuće odluke. Tako je 8. juna 1792. godine Senat tražio od Jakova Kristića, konzula u Solunu, koji je u svom prethodnom pismu izvestio o ponovnom širenju zaraze ne samo u Solunu već na celom Levantu, da u svakom pismu šalje obavještenja o zarazi, kako u Solunu, tako i na celom Levantu ²⁹. Iz ovih nekoliko navedenih slučajeva stiče se jasan utisak o tome da je Senat bio veoma zainteresovan za stanje zdravlja na Levantu, a u slučaju pojave neke zaraze ili epidemije želeo je da tačno zna njen obim i jačinu, jer bi, zahvaljujući tim podacima mogao preduzimati potrebne mere. Dešavalo se da je Senat preduzimao veoma oštre mere da bi sprečio širenje kuge u Republici, donosio neke odluke koje su se teško mogle razumeti. Tako je Senat doneo odluku 26. oktobra 1793. godine, za vreme velike kuge na Levantu da se prekinu sve trgovačke veze sa Turskom zbog kuge ³⁰. Očigledno, zbog straha od unošenja ove zaraze u Republiku zabranjen je dolazak svih brodova i putnika na teritoriju Dubrovnika. Ne zna se koliko je ovo ostalo na snazi i da li se moglo ispunjavati, ali da je bilo zamišljeno kao veoma oštra mera svedoči i druga odluka koju je istog dana doneo Senat. Naime, doneta je naredba da se izvrši oporezivanje svih Jevreja u Dubrovniku zbog troškova koji su nastali radi preduzimanja mera predostrožnosti protiv kuge ³¹. Ovo pokazuje da je opasnost od kuge bila bliska, jer se ne zna za mnogo slučajeva kad su se oporezivali Jevreji zbog opasnosti od kuge.

Međutim, mnogo su zanimljiviji izveštaji koje su slali konzuli sa opisima kuge. Često su to bile samo kratke beleške na kraju pisama koje su jednostavno registrovale da li u nekoj luci ili gradu vlada kuga ili ne; nekad su nešto opširniji, dok su u izuzetno teškim momentima bili vrlo obimni. Nekoliko takvih saopštenja koje smo pronašli u prepisci pojedinih konzula moći će jasno da ilustruje obim i opasnost od kuge koja se pojavila u pojedinim mestima. Prvi pronađeni izveštaji potiču oko 1760. godine. Razlog ovako kasnom pomenu kuge i drugih zaraza leži u činjenici što veliki deo prepiske

dubrovačkih konzula sa Levanta iz ranijih vremena nije sačuvan, mada se sa sigurnošću pretpostavlja da je sadržao podatke o kugi. Stalno slanje vesti o kugi zavisilo je i od pojedinih konzula, njihovog stepena obaveštenosti, mogućnostima brzog odašiljanja u Republiku, a efikasnost od brzine kojom su ove vesti stizale u Dubrovnik. Nekad su ovi podaci razmenjivani između pojedinih konzula, stranih i dubrovačkih, a one koji su se dobijali iz drugih mesta, skoro po pravilu, prikupljali su strani konzuli. Po našem mišljenju, izgleda da je postojao neki dogovor između konzula stranih država i onih iz Republike o razmenjivanju obaveštenja o kugi, jer se naišlo na nekoliko takvih slučajeva.

Iznošenje nekoliko najinteresantnijih vesti i izveštaja o kugi pokazaće njihovu raznovrsnost u toku trideset godina, od 1760. do 1790, jer je u tom periodu prepiska konzula najobimnija i najbolje očuvana.

Izveštaji su uzeti iz dva najvažnija levantska konzulata — Smirne i Soluna, najvećim delom, mada ima nekoliko i iz ostalih, Aleksandrije, Kipra, Modona. Sredinom oktobra 1760. godine, dubrovački konzul sa Kipra, Garmoljezi, izveštavao je Senat: »Što se tiče zaraze, zasad je nema u ovim krajevima, ali se nešto govori da se pojavilo nekoliko slučajeva kuge oko rta Basso«³². Dve nedelje kasnije isti konzul uputio je pismo Senatu u kome je dodao da je francuski konzul iz Sejde obavestio ovdašnjeg francuskog konzula 23. oktobra, da se čulo da se oko brda Castravano pojavilo nekoliko slučajeva kuge, da se priča da nije najzdravija situacija ni u Bejrutu³³. Verovatno se ovo odnosilo na kugu koja je izbila u Siriji, Alepu, na Kipru u toku 1760. godine³⁴. Kakva je reakcija Senata bila nije poznato, a veoma je verovatno da se ta intervencija na tome i završila. Dve godine kasnije stigao je jedan od najimpresivnijih izveštaja koji je poslao iz Soluna tamošnji konzul Rafeal Liepopili³⁵, 21. juna 1762. godine. Opisujući situaciju u tom gradu u veoma crnoj boji, on izražava sumnju da će neki strani i dubrovački brodovi doći u ovu luku pošto ovde hara strašna kuga, tako da na ulicama umiru, a Turci su u velikoj pometnji jer svakog dana umire sve više ljudi. Jednog dana umrlo je 200 ljudi, a 19. jula stradalo je samo Turaka oko 200, dok je broj umrlih Jevreja i Grka iznosio od 50—60. Dalje stoji da se on, konzul, toga veoma boji i da zbog toga ne može da skuplja manifeste tovara, pošto zaraza ne dozvoljava da izlazi iz kuće, jedino da ode u crkvu koja je vrlo blizu, a i u njoj pazi da nekog ne dodirne. Ovo su bile posledice kuge koja je izbila u toku 1761. godine u Solunu i okolini, a pominjali su je u svojim izveštajima francuski konzuli³⁶. Nekoliko godina kasnije nismo naišli na neki impresivniji i teži slučaj kuge, pa se prvi zanimljivi opis javlja tek 1780. godine. Te godine konzul u Solunu, Matej Lazarević, izveštava Senat da u Solunu nema kuge — svi su potpuno zdravi. U svom pismu od 19. oktobra te godine on kaže: »... mislio sam da u pogledu kuge nema potrebe da uznemiravam Senat svojim pismima, pošto je ovde stanje zdravlja odlično, kao i u celoj okolini. Takvo stanje traje već više od godinu dana, bez obzira na vesti koje su povremeno stizale pomorskim putem iz Smirne i Carigrada, gde kuga uzima sve više maha. Pre mesec dana otkrili su se neki slučajevi kuge u Serzu i okolnim selima, udaljenim dva do dva i po dana od ovog grada. Ipak, iz poslednjih vesti, koje su stigle ovih dana, vidi se da se nije pojavio nijedan novi slučaj kuge, tako da ima nade da će ona potpuno prestati za kratko vreme«³⁷. Ovo je jedan od retkih izveštaja iz koga izbija optimizam u pogledu razvoja ove bolesti, mada se i iz njega jasno vidi da poje-

dini krajevi nisu nikad bili pošteđeni od nje. U toku iste godine konzul u Smirni, Bani, izvestio je Senat »da uprkos kugi u ovom gradu, nije propustio nijedan dan a da ne obiđe luku«, pa na taj način potvrđuje izveštaj Lazarevića koji je pomenuo da se kuga javlja u tom gradu³⁸. Isti konzul obavestio je Senat početkom 1782. godine »... da je ovde veliko zdravlje, kao i na celom Levantu«, što se zaista veoma retko događalo³⁹. Izveštaje istog sadržaja poslao je u dva maha kasnije dubrovački konzul u Modonu i u Moreji, Marko Grgić. U jednom od njih navodi »... da kako u Modonu, tako i u celoj Moreji, prema vestima kojima raspoložemo, nema mnogo znakova bolesti, niti opasnosti od nje«⁴⁰. Nekoliko godina kasnije isti konzul izvestio je Dubrovnik kratkom noticom »... da ovde nema nikakvih znakova bolesti«⁴¹. Pred početak velike epidemije kuge, koja je snažno izbila u Solunu 1788. godine, britanski konzul u Solunu, Djordje Mur (George Moor), uputio je Odeljenju saniteta u Dubrovniku saopštenje, navodeći u njemu »... da se već nekoliko dana šire glasovi o nekim slučajevima kuge, ali, uprkos informacijama koje je primio od Zemaljskog magistrata i raznih lekara, ne može utvrditi da li je to stvarno kuga; no, kako su neki ovdašnji konzuli dali naredbu za čišćenje (patenti sporche) svojim brodovima, to izveštava Senat da se prema tome vlada«⁴². Ovakvih izveštaja bilo je još u toku sledećih godina i oni su stizali u Dubrovnik sve do kraja postojanja Republike. Mahom su istog ili sličnog sadržaja, pa su zbog toga uzeti kao ilustracija, a ne kao činjenice koje se na drugim mestima ne mogu sresti.

Postavlja se, u okviru ovog, pitanje da li je Republika predviđala neke mere za prihvatanje i lečenje svojih podanika — konzula, kapetana i mornara koji su bili zaraženi ne samo od kuge već i od ostalih bolesti. Ovakvih slučajeva je bilo više, jer su konzuli što ih je Republika slala na Levant bili mahom stariji ljudi koji su se i razboleli, a dešavalo se da su tamo i umirali⁴³. Pošto se broj ovakvih slučajeva povećavao, Senat je 1797. godine, na predlog konzula u Smirni Dimitrija i kapetana koji su se tu našli doneo uredbu da se otvori bolnica za bolesne u Smirni⁴⁴. Tom prilikom je određeno da je svaki kapetan koji odlazi iz Smirne morao da plati 60 groša, pisari 30, a mornari po 15 groša. U stvari, to nije bilo predviđeno za građenje bolnice u pravom smislu, već se iz ovih sredstava plaćalo lečenje svakog ko bi se tu zatekao. Iz toga se može zaključiti da je plaćanje za ležanje i lečenje u bolnici u Smirni koštalo jednu pijastru dnevno. Istovremeno predviđalo se kod koga će se nalaziti ključevi kase sa novcem, namenjenim za ovu svrhu, i kako treba da radi.

Navedene mere predostrožnosti učinile su da je slanje vesti o razvoju epidemija i kuge na Levantu postala jedna od dužnosti koje su morali da obavljaju svi konzuli Republike, neposredno doprinoseći na taj način stvaranju vanredno efikasne organizacije sanitarnog kordona i time sprečavanju unošenja zaraza svake vrste u Republiku.

NAPOMENE I LITERATURA

¹ O kugi u Marselju 1720. godine, vidi: Stephane Piot, *Les premiers mois de la peste de Marseille d'après les documents inédits*. Reuve des études historique Paris, 1902, str. 583—593. — ² Masson P., *L'histoire du commerce française au Levant au XVIII siècle*, Paris, 1911, str. 225; N. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIII siècle*, Paris, 1956, str. 135. — ³ Cousinery M. E., *Le coyage, dans*

la Macédonie contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays, Paris, 1831, t. I, str. 107. — ⁴ Lascaris M., Salonique à la fin du XVIIIe siècle d'après les rapports consulaires français 1939, str. 10. — ⁵ Svoronos N., Le commerce de Salonique, str. 136. — ⁶ Isto, str. 136. — ⁷ Masson P., navedeno delo, str. 315. — ⁸ Baronu Totu naredila je francuska vlada da omogući vraćanje i utvrđivanje Francuza u nekim gradovima i lukama Levanta. — ⁹ Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares, Amsterdam, 1785, t. I—IV. — ¹⁰ Mémoires, première partie, str. 31—32. — ¹¹ Isto, str. 32. — ¹² Mémoires, quatrième partie, str. 58. — ¹³ Isto, str. 59. — ¹⁴ Isto, str. 59. — ¹⁵ Lascaris M., navedeno delo, str. 31—32. — ¹⁶ Svoronos N., navedeno delo, str. 137. — ¹⁷ Mémoires, première partie, str. 33. — ¹⁸ Isto, str. 33. — ¹⁹ Državni arhiv u Dubrovniku. Prepiska XVIII veka, 3321/18 od 18. XII 1785. godine. — ²⁰ Popović-Radenković M., Dubrovački konzulat u Aleksandriji od šesdesetih do osamdesetih godina XVIII veka, Istorijski časopis IV, Beograd, 1954, str. 43. — ²¹ Hrabak B., Dubrovačke vesti o kugi u Egiptu u XV i XVI veku, Istorijski glasnik 1—2, Beograd, 1960, str. 143—149. — ²² Consolati, ser. XXXVIII, libro, 3, fol. 3. — ²³ Lett. di Levante 92, fol. 74, isto, fol. 58. — ²⁴ Lett. di Levante 92, fol. 42. — ²⁵ Cons. Rag. 187, fol. 54; ASMM — XVIII, 3233/11, br. 114 i 115. — ²⁶ Lett. di Levante 98, fol. 33. — ²⁷ Lett. di Levante 100, fol. 3. — ²⁸ Lett. di Levante 104, fol. 24. — ²⁹ Lett. di Levante 106, fol. 21. — ³⁰ Cons. Rag. 200, fol. 147. — ³¹ Cons. Rag. 200, fol. 147. — ³² Prepiska XVIII — 3233/11, br. 116. — ³³ Prepiska XVIII — 3233/11, br. 117. — ³⁴ Vidi napomenu 7. — ³⁵ Prepiska XVIII — 3326, br. 4. — ³⁶ Svoronos N., Le commerce de Salonique et Cavala, Paris, 1951, str. 87. — ³⁷ Prepiska XVIII — 3223/5, br. 35. — ³⁸ Prepiska XVIII — 3223/1, br. 5b. — ³⁹ Prepiska XVIII — 3223, br. 6. — ⁴⁰ Prepiska XVIII — 3224, br. 17; isto, 3224/1—10, br. 15. — ⁴¹ Prepiska XVIII — 3224/1—10, br. 18. — ⁴² Prepiska XVIII — 3226, br. 8; N. Svoronos, Le commerce de Salonique et Cavala, str. 133. — ⁴³ Prepiska XVIII — 3224/6, br. 7; isto, 3321, br. 211; isto, 3222/5, br. 76; isto, 3326, br. 6. — ⁴⁴ Cons. Rag. 204, fol. 115—117. od 3. avgusta 1797. godine. Kasa je trebalo da se nalazi u kancelariji konzulata, sa tri ključa. Jedan od ključeva morao je uvek biti u kancelariji, a druga dva kod onih kapetana koji se našu u luci Smirne. Pre svog odlaska iz Smirne oni su ključeve morali predavati drugim kapetanima koji su se tu zatekli, što se imalo ponavljati i ubuduće. U slučaju da se u luci ne nađe nijedan od kapetana ili se nađe samo jedan, tada oba ključa moraju biti kod Dubrovčana koji su bili stalno nastanjeni u Smirni: Nikole Dragaljice, Antona Frančeskija, Luke Sodorije i ostalih. Konzul ili lica kod kojih su se nalazili ovi ključevi morali su se pobrinuti da se za bolesnike pribave potrebna mesta u nekoj od bolnica ili u privatnim kućama.

EINIGE ANGABEN ÜBER DIE PEST AM LEVANT IM XVIII JAHRHUNDERT

Dragoljub ŽIVOJINOVIC

Der Verfasser bringt die Angaben über die Pest am Levant in XVIII Jahrhundert, mit besonderem Rückblick über die Stellungnahme der Republik Dubrovnik und die Massnahmen die sie für die Verhütung und Bekämpfung dieser Krankheit unternommen hat, bevor sie noch das Territorium der Republik erreichte. Die Lage der Republik war anders als jene anderer Staaten, deshalb auch die Stellungnahme im Kampfe gegen die Erkrankung anders war.

QUELQUES DONNÉES SUR LA PESTE AU LEVANT, AU XVIIIe SIÈCLE

Dragoljub ŽIVOJINOVIC

L'auteur relate les données sur la peste au Levant, au XVIIIe siècle, et attire une attention particulière sur les mesures de prévention que prenait la République de Dubrovnik (Raguse), avant que la maladie se fut propagée sur son territoire. La situation de cette République a été différente de celle des autres états, et, conséquemment, sa manière de lutter contre la maladie et d'empêcher sa propagation a différé de celle des autres états européens.

VUKOV „RJEČNIK“ KAO IZVOR ZA IZUČAVANJE NARODNE ZDRAVSTVENE KULTURE

Srebrica KNEŽEVIC

VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ JE JEDNA OD NAJSVETLIJIH I NAJVEĆIH pojava naše kulturne istorije. Na svojim mnogobrojnim putovanjima Vuk je na izvoru, u narodu, beležio i prikupljao dragoceno narodno blago i sa pravom se može smatrati najboljim poznavaoцем prilika u našim zemljama početkom XIX veka. Od svih njegovih radova, njegov »Srpski Rječnik« istumačen »njemačkim i latinskim riječima« svakako je najznačajniji za istoričare medicine.

Iako su mu druge namere bile u prvom planu, ipak je Vuk veoma revnosno, pouzdano i precizno zabeležio mnoge pojedinosti iz etnomedicine, etnofarmacije i etnoveterinarstva. Među svim Vukovim delima u »Rječniku« je najviše i najraznovrsnijih podataka iz oblasti zdravstvene narodne kulture. To je slučaj ne samo sa prvim izdanjem, izašlim u Lajpcigu 1818. godine, nego i sa ostalim izdanjima (drugo u Beču 1852, treće 1898. i četvrto 1935. u Beogradu). Sva ona, bez obzira na povećani broj reči (47.000 umesto 20.000), ne gube svoja objašnjenja. Možda Vukova bogata znanja iz etnomedicine onoga doba imaju izvesnog osnova i u Vukovoj bolešljivoj prirodi i nežnom zdravlju.

Treba istaći da je jedna od prvih reči koju je Vuk u »Rječniku« zabeležio, iz oblasti zdravstvene kulture, reč »apoteka« i »apotekar«. Obe reči, i apoteka i apotekar, u ono vreme u Srbiji bile su retke. U to vreme, kad nije bilo apoteka, i kad su se lekovi prodavali po dućanima, ljudi su se u bolesti snalazili i lečili kod narodnih lekara. I nije bez značaja da naglasimo, iako je sasvim slučajno, da je sledeća reč (iz oblasti zdravstvene kulture) ime za narodnog lekara onog doba, reč »bajalica«, »bahorica«, »vračarica«.

*
*

Iz građe koja se u Vukovom »Rječniku« nalazi izdvojicemo onu koja se odnosi na narodna shvatanja o zdravlju.

Vuk navodi da narod najviše ceni zdravlje, i, kad kome želi dobra, on ga pozdravlja sa »Zdrav bio!« Zdravlje se smatra svetinjom, najdragocenijom stvari, pa se njime i kunu.

U ono vreme u narodu je postojao niz mera, ili, bolje reći, običaja kod kojih se svet pridržavao i obavljao ih »zdravlja radi«. Jedna od takvih mera je i davanje imena detetu. Majke, kojima se deca »ne bi držala«, već umirala, davale su takvom detetu ime na primer Zdravko ili Živko, da bi